DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 19, **Dönem**/Period: 2025-Güz/Autumn, **Sayı**/Number: 37
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Eski Anadolu Türkçesinde Mastar Ekleri

Infinitives in Old Anatolian Turkish

Gülşah Kadem
Dr. Öğr. Ü., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara / Türkiye
e-posta gulsahkadem@aybu.edu.tr
orcid 0000-0002-5648-2104
doi 10.54316/dilarastirmalari.1595408

Atıf
Citation
Kadem, Gülşah (2025). Eski Anadolu Türkçesinde Mastar Ekleri. *Araştırmaları,* 37: 201-216.

Başvuru
Submitted
06.12.2024

Revizyon
Revised
27.03.2025

Kabul
Accepted
02.06.2025

Çevrimiçi Yayın
Published Online
07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan -mAk, -mA ve -mAklIk eklerinin söz dizimsel ve anlamsal işlevlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. 13. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu sahasında Oğuz Türkçesine dayalı bir yazı dili dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi günümüz Türkiye Türkçesinin oluşumunda önemli bir safhadır. Bu çalışmada günümüz Türkiye Türkçesinde mastarların sahip olduğu işlevlerin ve kullanım alanlarının Eski Anadolu Türkçesiyle koşutluk sergileyip sergilemediği ortaya konulacaktır. Böylece Oğuz Türkçesi özelinde mastarların tarihsel gelişimi, kullanıldığı anlamsal ve söz dizimsel bağlamlar ortaya çıkarılmış olacaktır. Çalışma, -mAk, -mA ve -mAklIk ekleriyle sınırlı tutulmuştur. Alanyazında Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan mastarların, eylem çekim ve türetim kategorileri dışına çıkarak söz diziminde anlam ilişkileri sağlaması, eylem adları oluşturması ve durum ekleri ile amaç, zaman gibi yeni anlamlar kazanması konusu üzerinde pek durulmamıştır. Bu çalışmada seçilen mastarların Yönetim ve Bağlama Kuramı içerisindeki konusal rol kuramı çerçevesinde, denetim işlevleri üzerinde durulacak, farklı cümle yapılarında özne, nesne ve tümleç olarak işlev görebilme yetenekleri irdelenecektir. Mastarların durum ekleri ve modal fiillerle etkileşimi, amaç ve gereklilik gibi anlamları iletmedeki rolleri de ele alınacaktır. Araştırmanın korpusunu dönem eserlerinden seçilen nesir ve nazım türüyle yazılmış metinler oluşturmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, denetim, kiplik, zaman, işlev

ABSTRACT

This study offers a comprehensive investigation into the syntactic and semantic functions of the suffixes -mAk, -mA and -mAklIk during the Old Anatolian Turkish period. Old Anatolian Turkish,

a written language based on Oghuz Turkish in Anatolia between the 13th and 15th centuries, represents a crucial stage in the evolution of modern Turkish. The research aims to determine the parallelism between the functions and usage of infinitives in contemporary Turkish and Old Anatolian Turkish. Consequently, the historical development of infinitives within the specific context of Oghuz Turkish, along with their semantic and syntactic environments, will be elucidated. The scope is limited to the suffixes -mAk, -mA and -mAklIk. Notably, existing scholarship has given limited attention to the capacity of Old Anatolian Turkish infinitives to establish semantic relations in syntax, form verbal nouns, and acquire new meanings (e.g., purpose, time) through case suffixes, moving beyond traditional verb inflection and derivation. This study will specifically focus on the control functions of selected infinitives within the thematic role framework of Government and Binding (GB) Theory, examining their ability to function as subject, object, and complement across diverse sentence structures. Furthermore, the interaction of these infinitives with case suffixes and modal verbs, and their role in conveying meanings such as purpose and necessity, will be analyzed. The research corpus consists of both prose and verse texts selected from the literary works of the Old Anatolian Turkish period.

Keywords: infinitives, Old Anatolian Turkish, control, modality, tense, function

EXTENDED ABSTRACT

This study comprehensively investigates the syntactic and semantic functions of the infinitive suffixes *-mAk*, *-mA*, and *-mAklIk* as they were used during the Old Anatolian Turkish (OAT) period (13th-15th centuries), a crucial stage in the historical development of the Turkish language. It is stated that OAT, which emerged in Anatolia based on Oghuz Turkish, forms the foundation of modern Turkish. The study posits that by focusing on the central role of infinitives in sentence structure and word formation, these linguistic elements transcend the categories of verb inflection and derivation, providing semantic relations in syntax, forming verbal nouns, and acquiring new meanings such as purpose and time through case suffixes.

While the literature review indicates that infinitives have been examined within the framework of meaning and syntax, it also points out that sufficient focus has not been placed on the syntactic functions of infinitives in OAT and their position within Government and Binding (GB) Theory. In this context, this study aims to examine the control functions of the selected infinitives within the framework of Control Theory, a fundamental component of GB, and to deeply analyze their ability to function as subject, object, and complement in different sentence structures. Additionally, the interaction of infinitives with case suffixes and modal verbs, as well as their roles in conveying meanings such as purpose and necessity, will be addressed. The data for this research consists of texts written in prose and verse genres selected from the works of the OAT period.

The theoretical framework of this study is Government and Binding Theory. As a generative grammar theory aiming to explain structural relations, GB highlights infinitives with both their syntactic and semantic functions. Within the context of Control Theory, the principle that the understood subjects (represented as the empty category PRO [ADIL in the Turkish adaptation]) of infinitival clauses are obligatorily coreferential with the subject of the main clause is adopted as the basis. The study analyzes the control phenomenon in OAT by

adapting Landau's (2013) formula for obligatory control structures to the syntactic features of Turkish: [. Xi ...[ADILi S...]…..].

The findings obtained from OAT texts indicate that the *-mAk* infinitive was actively used in control structures. However, unlike modern Turkish, examples have been identified in OAT where the *-mAk* infinitive is inflected with possessive suffixes and used with verbs other than control verbs. This suggests that the *-mAk* infinitive had a broader range of functions in OAT and was not limited to the control function. The use of the *-mA* infinitive is more restricted in OAT texts and is generally observed to function in deriving permanent nouns from verbs. The *-mAklIk* infinitive, in addition to its uses with possessive suffixes, can also exhibit a control function similar to the *-mAk* infinitive in non-agreeing examples formed with control verbs.

The study also reveals that in OAT, verbs with infinitive suffixes acquired meanings such as purpose and time by combining with certain case suffixes. It has been determined that the *-mAk* infinitive, especially with the dative case suffix (-mAğA), formed the meaning of purpose, and with the ablative case suffix (-mAkdAn), it could express past completed actions similarly to the modern Turkish *-DIk* suffix. Furthermore, it has been established that the *-mAk* infinitive was used within periphrastic structures to express future-oriented intentions and plans, similar to the *-AcAk* suffix.

In the context of modality, it is observed that *-mAk* infinitival verbs, when used with emotive modal operators such as *buyur-* ('to order'), *iste-* ('to want'), *dile-* ('to wish'), could express modal meanings within the sub-domains of deontic modality, such as necessity and desire. This situation is also supported by the fact that control verbs are generally selected from this semantic domain.

In conclusion, this study demonstrates that the examination of the syntactic and semantic functions of infinitives in OAT within the framework of Control Theory, which is part of Government and Binding Theory, provides an important perspective for understanding the functional differentiations in the historical development process of infinitives and the origins of their uses in modern Turkish. The broader usage area of the *-mAk* infinitive beyond the control function and the primary adnominal function of the *-mA* infinitive in OAT support the idea that these two infinitives functionally diverged in the historical process. Future research could more deeply investigate the relationship between the *-mAk* infinitive and suffixes such as *-DIk* and *-AcAk*, which exhibit similar functions to the *-mAk* infinitive in OAT texts.

0. Giriş

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin tarihî gelişiminde önemli bir dönemi temsil eder ve yazılı kaynaklara göre 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanan bir alanı kapsamaktadır. Anadolu'da Oğuz Türkçesine dayalı olarak ortaya çıkan bu yazı dili, günümüz Türkçesinin de temelini oluşturmaktadır. Türk boylarının 11. yüzyıldaki Selçuklu fetihleri sonucunda Anadolu'ya girişi, dilsel geçiş için zemin hazırlamıştır. 1278 yılındaki Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe kullanımına dair fermanı, Türkçenin 13. yy'da idarî ve edebî alanlardaki kullanımının arttığını göstermektedir. Aksan'a göre Selçuklu döneminde Anadolu'da bir süre Farsçanın ve Arapçanın resmî dil ve devlet dili olması halkın konuştuğu dili etkilememiştir (2021: 47). Korkmaz'a göre Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Anadolu sahasında eski Doğu Türkçesinin kalıntılarından ayıklanmış, Oğuzcaya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluşuna işaret etmektedir (2013: 87).

Mastarlar, cümle kuruluşunda ve sözcük yapımında önemli bir rol oynayan, bununla birlikte dilin ara kategorisinde değerlendirilen unsurlardır. Erdem'e göre, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin kelimenin türünü değiştirmesi, isim çekim

eklerini alabilmeleri (zarf-fiiller hariç) onları yapım ekine yaklaştırırken bazılarının zaman bildirmesi (sıfat-fiil ekleri) onları çekim kategorisine yaklaştırır. Bu nedenle fiilimsiler yapım ve çekim kategorileri arasında bir geçiş bölgesinde değerlendirilebilir (2011: 77). Mastar teriminin isim-fiil ekleri için kullanıldığını dile getiren Korkmaz, bu terimi fiil kök ve gövdelerinin karşıladığı oluş, kılış ve durumları gösteren fiil isimleri kuran *-mA, -(y)Xş* ve *-mAk* ekleri için kullanır (1992: 109). Mastarlar, eylem adları yaparak eylemlerin sözcükbirim olma özelliğini vurgular, kimi zaman eylemlerden kalıcı adlar yapar, kimi zaman kişi, zaman ve sayı açısından uyuma girmeyerek *(-mAk* mastarı) bitimsiz eylemler yaparak cümle kuruluşunda rol oynar. Mastarların çok yönlü doğaları, eylemlerin söz diziminde ad, sıfat, zarf olarak işlev görmesini sağlar bu da onları dil bilgisinin önemli bir parçası yapar.

Alanyazında mastarların anlam ve söz dizimi çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Dil bilgisi kitaplarında konunun daha çok anlam boyutuna odaklanılır. Osmanlı döneminde yazılmış gramer kitaplarında da bahsedilen mastar konusunun ele alınışı günümüz gramer kitaplarıyla benzerlik gösterir. Sami'ye göre mastarlar soyut adlar yapmak için kullanılır: *sevmek* gibi. (2009: 71). Ayrıca mastar ekine ilgi durum ekinin eklenebildiğinden bahseder ve yazı diline mahsus bir kullanım olduğunu konuşma dilinde kullanılmadığını belirtir: *gitmeğin, gelmeğin, yazmağın, kapamağın* vs. (2009: 105). Mastarlarla ilgili önemli tespitler yapan Cahit, mastarı isim hâlinde bulunan fiil olarak tanımlar. Mastar eklerinden *-mA* ve *-(y)Xş* arasında bir ayrıma giden Cahit, *-mA* mastarının cümleye eylemi icra etme hususunu, *-(y)Xş*'ın ise eylemi icra etmekteki tarz ve biçimi yansıttığını dile getirir. Mastar ekli fiillerin cümlede özne, tümleç ve yüklem kullanılışları olduğunu dile getirerek Türkçedeki emir çekiminin göz önünde olmayan biçiminin *-mA* mastarıyla yapıldığına dikkat çeker. Bu tarz cümlelerde failin cümlede yer aldığını belirtir (2000: 178-181). Ken'an'a göre mastarlar, zamandan bağımsız bir işi veya durumu gösteren eylem biçimleridir. Verilmek istenen anlamı pekiştirmek için *-mAk* mastarına *-lIk* eklenebildiğini belirterek bazı durumlarda /k/ sesinin /z/ ile değiştirilmesi neticesinde *-mAzlIktAn gelme* (iğmaz manası) anlamının ortaya çıktığını belirtir. /k/ sesinin düşmesi sonucu mastarın hafif (masdar-ı tahfif) hale geldiğini dile getiren Ken'an, bu biçimin de diğer mastar eki gibi işlevlerde kullanıldığını ifade eder (2004: 253-255). Deny'e göre adlık kipler (mastarlar), mutlak biçimde eylemi bildirirler ve zaman belirtmezler. *-mAk*'ın belirli kullanımlarının niyetli gelecek zamana yakın bir anlamı olduğundan bahsederek -mAk ol- yapısının, *-AcAk* ekine karşılık geldiğini söyler. Deny ayrıca bu ekin genellikle soyut adlar yaptığını dile getirir (2012: 396-401). Ergin'e göre *-mAk* mastarı istisnasız tüm fiil köklerine gelebilir. Fiillerden hareket adları yapmak görevinde olan *-mAk* mastarı soyut isimler yapar. Sondaki /k/ sesinin tonlulaşıp yumuşaması sonucu *-mA* şekli ortaya çıkmıştır. Genellikle iş isimleri yapmak için kullanılan *-mA* mastarı ile *-(y)Xş* mastarının benzer görevleri olduğunu dile getiren Ergin, bu ekler için ayrı bir başlık açmanın gereksiz olduğuna vurgu yapar (2006: 185-187). Banguoğlu'na göre, fiilin ad şekli olan mastarlar, kılış, durum veya oluş bildirir. *-mAk, -mA* ve *–(y)Xş* mastarlarına ek olarak nadir kullanılan *-mAklIk* biçiminin varlığına işaret eden

Banguoğlu, *-mAk* ekinin zaman anlamı taşımadığını ve kişi eki alamadığını bu nedenle günümüzde yerini *-mA* mastarına bırakmaya başladığını iddia eder. Hafif mastar olarak adlandırdığı *-mA*'nın daha çok kılış adı yaptığını ve iyelik eki alabildiğini ifade eder. *-(y)Xş* mastarının daha çok kılış tarzı belirttiğini ifade eden Banguoğlu, bu eki, isim çekim ekleri alabilmesi nedeniyle *-mA* mastarına yakın değerlendirir (1995: 420-422). Gencan'a göre isim-fiiller, fiillere eklenerek yan cümlecik kurar, fiili bir işin, oluşun, kılışın adı yapar (1974: 194). *-mAklIk* mastarının *-mA* mastarı ile aynı işleve sahip olduğunu, *-mAklIk*'taki kakafoninin *-mA* ekiyle giderildiğini bu nedenle günümüzde daha çok *-mA* mastarının kullanıldığını belirtir (1974: 107). Korkmaz'a göre *–mAk* mastarı, fiildeki soyut oluş ve kılışları adlandıran, onları ad durumuna getiren bir ektir. Osmanlı gramerlerinde hafif mastar (mastar-ı muhaffef) diye adlandırılan *–mA* mastarı ise, yapıca bir ünlüden ibaret ad çekim ekleriyle genişletilmiş *–mAk* hareket adındaki son ses *–k*'sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur (2019: 762).

Mastarlar Türkçede çeşitli söz dizimsel ve anlamsal işlevler üstlenir. Dilbilgisel unsurlarla (durum ekleri, kiplik eylemler, kiplik ifadeler) birleşerek kiplik ifadelerinde de sıkça kullanılan mastarları farklı bağlamlarda uyarlamaları bulunmaktadır ve anlamsal açıdan kullanımında çeşitlilik bulunmaktadır. Söz dizimsel açıdan aldığı dilbilgisel unsurlarla cümlede özne, nesne, tümleç, yüklem görevinde kullanılan eylemlerden adlar, sıfatlar, zarflar yapan mastarların çok yönlü bir kullanım sergilediği görülür. Van Schaaik'a göre, *-mAk* mastarı, İngilizcede *impersonal* olarak adlandırılan ve genellikle üçüncü şahıs cümlelerinde görülen, kişi zıtlığından yoksun fiil yapıları ile oluşturulan bir cümle tipinde kullanılır*: yüzmek tehlikeli ve yasaktır*. Bu tür cümlelerde mastar ekli fiiller, cümlenin öznesi rolünü üstlenir. Aynı cümle tipinin kişi eki eklenmiş biçimi ise *-mA* mastarı ile ifade edilir: *benim konuşmam gerekiyor* (2020: 565-566). Mastarların durum ekli biçimlerde kullanımlarına da rastlanır. Mastarların durum ekli biçimlerinin cümleye amaç, zaman, kiplik gibi çeşitli anlamlar kattığı görülür.

Alanyazında *-y(X)ş* ekinin bir mastar eki olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Tolkun'a göre *-y(X)ş* ekinin kökeni ve işlevleri her zaman açık değildir. Türk lehçelerine ait hemen bütün gramer çalışmalarında mastar (fiil ismi, isim-fiil vb.) olarak adlandırılan bu ek, kimi lehçelerde hareket ismi yaptığı kadar sıfat-fiiller de türetmektedir (2018:321). Yapım ve çekim şemasında yapım eklerine daha yakın duran *-y(X)ş* eki, eylemlerin tarzı hakkında bilgi sunar. Göksel ve Kerslake'e göre *-y(X)ş* eki, soyut veya yarı soyut isimler oluşturur. Bir önermenin olgusal statüsüne ilişkin cümlelerde veya bir duruma karşı iradî bir duruşu (arzu, emir, rica, izin vb.) ifade eden cümlelerde de kullanılamaz. *-y(X)ş*'ın temelde iki işlevi vardır; bir eylemin gerçekleştirilme şeklini veya bir olay ya da eylemin tek bir örneğini ifade edebilir. Her iki işlevde de *-y(X)ş* biçimleri diğer fiil adlarına göre daha isme benzer bir statüye sahip olabilir (2005: 370-371). Coşkun'a göre *-y(X)ş*'lı tümleç yan cümlelerinde önermenin gerçeklik ve gerçekleşmişlik değeri hakkında çıkarıma dayalı bir önvarsayım bilgisi sunulur (2019: 20). Kural'a göre karşılık *-y(X)ş* ekini taşıyan tümceciklerde eylem

gerçekleşmiş olmalıdır. Bu nedenle genellikle *-y(X)ş* olgusallık bildirir (1994: 86-87). Üretici dilbilgisinin mastar yaklaşımına da uygun olmayan ve yalnızca anlamsal görevlere sahip olan *-y(X)ş* eki, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin tarihî açıdan bağlı olduğu dönem olan Eski Anadolu Türkçesinde mastarların durumu kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı mastarların günümüzde sahip olduğu işlevlerin ve kullanım alanlarının tarihî süreçte de takip edilip edilemeyeceğini ortaya koymaktır. Bu sayede Oğuz Türkçesi bağlamında mastarların tarihsel gelişimi, kullanıldığı anlamsal ve söz dizimsel bağlamlar ortaya çıkarılmış olacaktır. Çalışma, *-mAk*, *-mA* ve *-mAklIk* mastar ekleriyle sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın korpusunu dönem eserlerinden seçilen nesir ve nazım türüyle yazılmış metinler oluşturmuştur.

1. Kuramsal Alanyazın

Üretici dil bilgisinde yapısal ilişkileri açıklamak çabasıyla geliştirilen Yönetim ve Bağlama Kuramı içerisinde mastarlar, hem söz dizimsel hem de anlamsal işlevleriyle ön plana çıkar. Yönetim ve Bağlama Kuramı, sözcükler ve öbek yapılar arasındaki ilişkileri yöneten bir dizi hiyerarşik kural ve ilkelerin olduğunu öngörür. Bu kuram içerisindeki konusal rol kuramı ile ilişkili olan mastar ekleri, fiillere bağlı olan isim öbeklerinin tematik rollerinin atanmasına ilişkin bilgi sunar. Denetleme teorisi (Control Theory), mastarlı cümle kuruluşlarının öznelerinin ana cümlenin öznesi ile zorunlu olarak eşgönderime sahip olduğunu ifade eder (Slodowicz 2007: 127). Landau'ya göre kontrol, toplama bir kavram, yalnızca belirli bir dilbilimsel olgu sınıfına dikkatimizi çekmeye yarayan yüzeysel bir sezgisel etikettir (2013: s.257).

Kontrolün dillerde çeşitli türleri bulunabilmektedir. Keyfi (arbitrary), kısmî (partial) veya bölünmüş (split) kontrol yerine yalnızca tek zorunlu kontrolü (unique obligatory control) esas alan çalışmalar bulunmaktadır (Bozşahin 2004:1). Zorunlu bir kontrol yapısında şu formül geçerlidir:

[. . . Xi ...[S PROi ...]...] (Landau 2013:29)

İngilizce denetleme cümleleri için oluşturulmuş bu formülde Türkçe için bazı değişiklikler bulunmaktadır. Türkçede eylem öbeğinin sağda yer alması nedeniyle formülü şu şekilde değiştirebiliriz:

[. Xi ...[ADILi S...].....]

Yukarıdaki formülde X, S cümlesinin ADIL öznesini kontrol eder (Landau 2013: s.29). ADIL, yan cümlelerin öznesini temsil eder. Boş kategori olarak adlandırılan ADIL, üst cümlenin öznesine bağlanarak üst cümlenin öznesi tarafından denetlenmektedir (Aydın 2004: s. 6). Denetlemeye göre yan cümlenin öznesi ile ana cümlenin öznesi eşgönderime sahiptir.

Denetleme teorisinde denetlenenin yalnızca sözdizimsel özne olup olmadığı da tartışmalıdır. Bozşahin'e göre bazı dillerde (Baskça, İnuitçe vs.) denetlemede sözdizimsel öznenin yanı sıra fail isim öbekleri de denetlenebilir. Türkçede ise yalnızca sözdizimsel özne denetlenebilmektedir (2004: s.4).

Denetlemenin, denetleme fiilinin sözlüksel bir özelliğinden kaynaklandığını belirten Bozşahin, sözlüksel olarak belirtilmiş yüklemcil öge-üye yapısı (predicate-argument structure) aracılığıyla denetlemenin, sözdizimsel tarafta bir mastar kalıntısı gerektirdiğini ifade eder (2004: s.3-4).

Türkçede denetleme, genellikle *-mAk* mastarlı tümleçlerle kurulan cümlelerde görülür. Bunun dışında denetleme, uyuma girmeyen belirteç yan cümleciği meydana getiren bazı biçimbirimlerde de görülebilmektedir (Aydın 2004: s. 8). *-mAk* mastarlı yan cümlenin öznesi cümlede açıkça gösterilmez, ADIL ile gösterilir ve ana cümlenin öznesi ile eşgönderimlidir. Mastarlı yapılar genellikle açık bir özneye sahip değildir. Türkçede *-mAk* mastarlı tümleçlerle kurulan denetleme, eylemin anlamı ile de ilişkilidir. Bazı eylemler, anlamlarından, üye yapılarından, türlerinden dolayı farklı tümleçleri yankategorileyebilmektedir (Kunduracı 2008: 13). Özne ve nesne olmak üzere iki türü olan denetleme yapılarında, mastarlı cümlenin öznesi veya nesnesi ana cümlenin öznesi veya nesnesi ile eşgönderime sahiptir.

1. İpek$_i$ [ADIL$_i$ elma yemek] istedi.

Türkçede mastar ekli eylemlerin bazı özellikleri bulunur. Slodowicz'e göre mastarlı eylemler, istem değerlerini korurlar, olumsuzluk ve durum eklerini üzerlerinde taşıyabilirler. *-mAk* mastarı Türkçede bitimsiz bir eylemi belirtir, zaman bildirmez ancak kullanıldığı bağlamlarda amaç belirtmek için kullanılabilir. Buna karşın *-mA* mastarı daha sık kullanılır ve iyelik ekleri alabilir (2007: 128-129). *-mA* mastarı, uyum (kişi ve sayı) ekleriyle çekime girdiği ve ana cümlenin öznesinden başka bir özneyi işaret edebilmesi nedeniyle denetleme yapamamaktadır (Kunduracı 2008: 38). Göksel ve Kerslake'e göre, *-mA* ile oluşturulan isim cümleleri, *-mAk* ile oluşturulanlara göre anlam bakımından daha az soyuttur. Bunun bir sonucu olarak *-mA* mastarının somut anlamlara sahip isimler yaptığı görülür. *-mA* mastarlı yapının, aldığı durum ekleriyle cümleye çeşitli anlamlar (açıklama, nedensellik, istenilen eylem veya durum, dolaylı komutlar, istekler ve önerilerdir) kattığı vurgulanır (2005: 362-364). Türkçede uyum ekleri denilen kişi ve sayı ekleri ile denetlemeye izin vermeyen eylemlerle denetleme gerçekleşmez.

Anlam ve söz diziminin kesişim noktasında yer alan denetleme, eylemlerin içsel olarak sahip olduğu anlamla ilişkilidir. Slodowicz, İngilizcede denetleme eylemlerinin çoğunun köken bakımından addan türediğini, Türkçede de ad ve eylem kökünden pek çok denetleme eylemi bulunduğunu, Türkçede denetleme eylemlerinin basit, türemiş, katkısız fiil gibi çeşitli fiil türlerini kapsadığını belirtir: başlamak, zorlamak, sıkılmak, tercih etmek, kabul etmek, ikna olmak vs. (2007: 131-133). Sonuç olarak her eylem denetlemeye izin vermemekte, denetlemeye izin veren özel bir eylem sınıfı bulunmaktadır.

2. Eski Anadolu Türkçesinde Denetleme

Eski Anadolu Türkçesinde mastar eki olarak *-mAk* işlektir. Eski Türkçede de kullanılan *-mAk* eki daha çok soyut adlar yapmak için kullanılmıştır: *uḳmaḳ*: akıl,görüş,fikir; *tüzülmäk*: sükunet; *tutmaḳ*: sap. vb. *-mA* ekinin de Eski Türkçede fiilden isim ve sıfat yapmak için kullanılan bir ek olduğu bilinmektedir: *yälmä*: binici, süvari (Gabain 2007: 53). Eski Anadolu Türkçesi gramerlerinde mastarlar günümüzdeki mastarlarla benzer açılardan ele alınmaktadır. Timurtaş'a göre mastarlar bugünden farksız şekilde kullanılmaktadır. *-mAk* ekinin genişletilmiş şekli de bu dönemde tanıklanmaktadır: *almaklık*, *ağlamaklık* vb. *-mA* mastarının daha somut isimler yaptığını belirten Timurtaş, *-mA*'nın bugün olduğu gibi fiil ismi *-mAk* masdarının hafifletilmiş şekli olarak kullanılışının fazla olmadığını dile getirir: *degme* 'herhangi bir', *dügme*, *kaçma, kovma, yime, içme* (2005: 432).

-mA mastarının Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olmadığı ile ilgili tespitler *-mAk* mastarının denetim ilişkisinin bugünkünden farklı olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Günümüz Türkiye Türkçesinde *-mAk* mastarı ve belirli denetim eylemleriyle gerçekleştirilen bu süreç, Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* mastarının kimi durumlarda iyelik eki alabilmesi denetimin gerçekleşmesini engeller. *-mAklIk* masdarının da uyum (sayı-kişi) ekleriyle kullanıldığı görülmektedir.

DK. *Sen gideli* ***ağlamağum*** *gökde iken yire indi (D146-2).*

DK. *ḳalḳubanı yirümden* ***ṭurmağum*** *yoḳ, yilisi ḳara ḳazılıḳ atuma* ***binmegüm*** *yoḳ, arḳu Bili Ala ṭağı avlayuban* ***aşmağum*** *yoḳ, ağ alınlu Bayındıruŋ divanına* ***varmağum*** *yoḳ (D245-7/9).*

KE. *...gelürler ve anuŋ içinde namâz ḳılurlar ve taŋrıdan mü'minlerüŋ* ***yarlıġanmağın*** *isterler…. (29/8)*

KE. *..iy yâranlar belkim işbu er cuhûd-durur bunuŋ* ***müsülmân olmaḳlıġın*** *dilerdi…* (31/10).

KE. *...ikinci bâb Âdem peyġâmbar 'as* ***yaradılmağın*** *ve anuŋ sıfatın ve niteliğin yâz ḳılur ..* (44(104)/4)

M. *…benüm-ile ḳardaşlarum arasında dostlık ipi* ***kesilmegin*** *revâ görmeye*..(11a/9)

M. *…tavşancıl* ***ivmeginden*** *müḫlet virmeyüp seni söylemege ḳomaya…* (63b-8)

YZ. *..Yûsuf oğlacuk* ***olmağın*** *ol dem/Seyr ederdi safâ ile hurrem* (s.84)

Yukarıdaki *-mAk* mastarının günümüzde *-mA* mastarı gibi iyelik eki ile çekimlendiği örnekler bulunmaktadır. Ergin, Dede Korkut'tan derlenen *-mAğXm* kullanılışının, bugün Azeri sahasında da var olduğunu, Osmanlı sahasında bu kullanılışın zamanla ortadan kalktığını ifade eder (2021: 438). Yukarıdaki örnekler Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* ekinin denetim ile sınırlı kalmadığını ve daha geniş işlevlerde kullanıldığını göstermektedir. *-mA* ve *-mAk* mastarının tarihî süreçte işlevsel açıdan ayrışması, uyum eklerinin yalnızca *-mA* eki ile

çekime girmesini sağlayarak günümüzdeki hiyerarşiyi ortaya çıkarmış görünmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* mastarının denetleme eylemleri dışında başka eylemlerle kullanıldığı da görülmektedir. ADIL'ın kimi durumlarda üst cümlenin öznesine bağlanmadığı soyut olarak denetlendiği yapılar da bulunmaktadır (Aydın 2004: s.6). Soyut denetlemede ADIL'ın belirttiği öznenin ana cümlenin öznesinden bir başkası olma yorumu bulunmaktadır (2004: s.9). Bu yapılarda açıkça ifade edilmeyen ancak bağlamdan çıkarılabilecek bir ADIL bulunabilir. Genel bir insan grubunu ifade eden çekimsiz yan cümleler bu gruba dahil edilir: *[ADIL$_i$ Sigara içmek] zararlıdır.* Aşağıdaki örneklerde de yan cümlelerin açıkça ifade edilmeyen özneleri bulunmaktadır. Bu kullanımları soyut denetleme içerisinde değerlendirebiliriz. Günümüzde bu kullanımların yerini *-mA* mastarı ile kurulan eylem adları almıştır.

KE. *…benüm hadisüm nedür eyitdi* [ADIL$_i$ ***yalan söylemek***] ***eyitdi*** *benüm Kur'anum nedür eyitdi [ADIL$_i$* ***şi'ir eyitmek] eyitdi****…*

GT. *…Ḳâruvân halḳınuŋ ḥarâmî ḳorḳusından endamlarına* [ADIL$_i$ ***ditremek***] ***düşdi*** (44b/6)

-mAk mastarılı yan cümlelerin denetleme eylemleriyle kullanılarak Eski Anadolu Türkçesinde denetim gerçekleştirdiği görülür. Bu örneklerde sıklıkla katkısız fiillerle kullanılan *-mAk* mastarlı yan cümle, ana cümlenin öznesiyle eşgönderime sahiptir.

DK. *…oğul baban sağdur amma* [ADIL$_i$ ***söylemeğe***] ***ḳorhar-idüm*** (D283-2)

GT. *...Çün ki cân$_i$* [ADIL$_i$ ***gitmege***] ***ḳaṣd eyleye****, taḫt üzerinde ve ḳuru yirde ölmek ikisi birdür*. (10a-6/7)

GT. *...Ya düşmenden yüz çevürmeŋ veyâḫuz* [ADIL$_i$ ***'avrat ṭonın geymegi***] ***iḫtiyâr idüŋ***. (10b-10/11)

KE. *... ḳaçan Allâhu te'âlâ$_i$ ayı güni* [ADIL$_i$ ***yaratmaḳ***] ***diledi****…* (32/5)

M. *..anı* [ADIL$_i$ ***imâret ḳılmaga***] ***meşgûl ola*** *ve dünya kesbin ahiret imâretine sarf eyleye..* (B10/4)

M. *…bir kişi$_i$ biregünün devleti* [ADIL$_i$ ***artmaġa***] *ve memleketi* [ADIL$_i$ ***ulalmaġa***] ***sebep ola****…* (B31/9)

Cümlelerin anlamsal bütünlüğünü sağlamada rol oynayan denetim yapılarının Eski Anadolu Türkçesinde *-mAklIk* mastarı ile kurulduğu da görülmektedir. İlk örnekleri Eski Uygur Türkçesinde tanımlanan *-mAklIk* mastarı, *-mAk* mastarının *+lIk* isimden isim yapan ekle birleşmesi sonucu oluşmuştur. Osmanlıca gramerlerde *+lIk* eki almasından dolayı soyut mastar (masdar-ı te'kîdi) şeklinde geçmektedir (Bayraktar 2004: s.19). Taranan metinlerde iyelik eki almış biçimleri bulunduğu gibi, tıpkı *-mAk* mastarına benzer, ana cümlenin öznesi ile tümleç yan cümlesinin öznesi arasında eşgönderim sağladığı örnekleri de bulunmaktadır. *-mAklIk* mastarının iyelik ekli örnekleri uyuma girdiği için denetleme ilişkisinden

söz edilemez. Ancak denetleme eylemleriyle kullanılan uyuma girmemiş örneklerde *-mAk* mastarında olduğu gibi denetleme yapabildiği görülür.

KE. …*üçünci tanrı te'âlâ*$_i$ *yire* [ADIL$_i$ ***çıḳmaḳlıḳ***] *ve* [ADIL$_i$ ***çıḳarmaḳlıḳ***] ***va'de ḳıldı****…dördünci yarılmaḳ va'de ḳıldı* (17/11-13)

KE. *... tanrı te'âlâ*$_i$ *göge yidi nesne va'de ḳılmış-durur evvel mevr va'de ḳıldı ya'nî* [ADIL$_i$ ***degzinmeklik***] *nitekim* ***yâd ḳıldı****…* (30/9)

Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı az da olsa *-mA* mastarına rastlanmaktadır. -mA mastarlı eylemler genellikle sözlükselleşerek adlaşmış ya da teklik üçüncü kişi eki ile çekime girerek denetim dışı adlaştırma işlevinde kullanılmaktadır.

M. ..*zîrâ vilâyet begi olmaḳdan* ***vilâyet ṣaḳlaması*** *müşkildür* (S2/8)

DK. ***Dökmesi*** *böyük bizüm ṭağlarımuz olur* (D160-6)

DK. .. *ḳo etümden çeksünler ḳara* ***ḳavurma*** *itsünler* (D53/13)

DK. …*ḳurdu yaya benzer* ***çatma*** *ḳaşlum* (V7/10)

3. Cümle Ögesi Olarak Mastarlar

Eski Anadolu Türkçesinde mastar ekli eylemin cümlede özne, nesne, tümleç, yüklem görevlerinde kullanıldığı görülür. Mastarların adlaştırma görevi dışında tek başına veya başka bir adla öbek oluşturarak cümlenin herhangi bir ögesi olması anlam ve söz diziminin başka bir kesişme alanını oluşturur.

-mAk mastarlı yan cümlelerin özne görevinde kullanıldığı örneklerde *-mAk* uyuma girmez. İngilizcede kişisiz/impersonal olarak adlandırılan bu cümle tipinde eyleme odaklanılır ve eylemi gerçekleştiren kişi veya kişiler belirsizdir. Kişi zıtlığından yoksun olan, genellikle üçüncü şahıslara hitap eder şekilde eylem yapıları kişisiz (impersonal) olarak adlandırılır (Crystal 2007: 359). Genelgeçer normların, belirsiz bir şekilde insanları kapsayan faaliyetleri ifade eden bu cümle tipinin pek çok türü vardır. *-mAk* mastarlı cümleler de bunlardan biridir. Kişisiz eylem yapılarında ana cümlenin yüklemi genellikle ad türünden bir sözcük olur ve bildirme eki alır. Genellikle bu ad, anlam bakımından sözlüksel olarak kipsellik taşır. Kimi durumlarda yüklem *var, yok* gibi sözcükler olabilir. Aynı cümle tipinin kişi ekli biçimi -mA mastarı ile yapılır (van Schaaik 2020: 566). Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* mastarının özne olarak kullanıldığı cümleler günümüz Türkiye Türkçesi ile koşutluk sergiler. Bu dönemde *-mAk* mastarlı kişisiz cümlelerin genellikle öğüt verici sözlerde kullanıldığı görülmüştür.

KE. …*âdem gevdesi keşîfdür dirlik ḥâlında yı[y]cıdur ḳaçan ölse anı yire gömmek daḥı yıyısın* ***arturmaḳ*** *hîç* ***ḥikmet degül****…* (14/11)

GT. ..*Çün ki cân gitmege ḳaṣd eyleye, taḫt üzerinde ve* ***ḳuru yirde ölmek*** *ikisi* ***birdür.***

DK. *...erden adın* ***yaşurmaḳ 'ayıb olur*** (D231/9)

DK. *...Aldayuban* ***er tutmaḳ 'avrat işidür*** (D297/6)

M. *...Pâdişâhlar ṣormayınca* ***söylemek*** *ve bir iş buyurmayınca* ***bitürmek yoḳdur***.. (S10/1-2)

-mAk mastarlı eylemin yüklem olarak kullanıldığı örneklere Eski Anadolu Türkçesinde taranılan metinlerde oldukça az rastlanmıştır. Genellikle *-dUr* bildirme ekiyle birlikte kullanılan *-mAk* masdarlı eylem, yargı bildiren bir yükleme dönüşmüştür. Marzubân-nâme'de bir örnekte ad cümlesinin ses bilgisel olarak işaretlenmeksizin yüklemini oluşturmaktadır.

GT. *... ve ḫalḳuŋ râḥatı senüŋ ẓulmüŋden* ***emîn olmaḳdur*** (13b/9)

YZ. *Dedi Yûsuf ki tınmamak haktır/Tınmamak-çün* ***cevabı açmaktır*** (s.93)

M…. *ve dimişlerdür kim üç nesne ḳatı ulu günâhdur biri* ***günâh ḳatı dökmek****, ikinci* ***ḥaḳsuz ayruḳlar malın istemek****, üçünci* ***ḳadîm yurdı yıḳmaḳ*** (41b/1)

-mAk mastarlı eylemlerin nesne olarak kullanıldığı örneklerde belirtme durum eki almıştır. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -mAġI, -mAġA şekilleri, günümüzde -mAyI, -mAyA şekillerine gelişmiştir. Brendemoen, günümüz Türkiye Türkçesinde *-mAyA, -mAyI* şeklindeki kullanımlarının *-mAğA, -mAğI* şeklinden geldiğini belirterek *-mA* mastarının Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru mastar işleviyle yaygınlık kazanmaya başladığını, bu açıdan *-mAk* masdarının daha eskicil olduğunu savunmuştur (2014: 103). Eski Anadolu Türkçesinde ünlüler arası damaksıl patlamalı /*k*/ sesinin /*y*/ olarak sesletildiğini iddia eden Brendemoen, bugün imlada y olarak gösterilen sesi Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde *ğ* (گ) olarak yazıldığını ifade eder (2014: 105).

KE. *..nitekim İbrâhim peyġâmbar 'as ḫalḳ dilinde* ***söylenmegi ârzû ḳıldı***.. (4/12)

GT. *…pâdişâh* ***cevr itmegi revâ göre****, saḫtlıḳ güninde aŋa dost güçlü düşmen olur* (12a/12)

M. *…yavuz ḥırş u sümdüklügi ve yırtıcılığı* ***cânavar azarlamağı ḳoyasın***.. (B30b/5)

Eski Anadolu Türkçesinde günümüz Türkiye Türkçesine koşut olarak *-mAk* mastarlı eylemler yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekleri alarak cümlede tümleç görevinde de kullanılmıştır. -mAk masdarı almış olduğu durum ekleriyle cümleye amaç, neden-sonuç, öncelik-sonralık anlamları katmaktadır. Türkiye Türkçesindeki gibi aldığı durum ekleriyle nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci gibi eylem öbeğinin zorunlu veya seçimlik bir üyesi olarak cümlede yer almaktadır.

KE. *..pes iki yüz yıl ḳadarın cân dimâġında gezdi çevrüldi andan iki gözine indi* ***cân gözine inmekde*** *hikmet oldı…* (47(107)/9)

KE. *..taŋrı eyitdi seni* ***yaratmaḳdan öŋ*** *anı taḳdîr ḳılmışıdum* (62(42)/11)

DK…*Zira* ***ağlamaḳdan*** *gözleri görmez olmış-idi*. (D118/11)

GT. *..eger bir pâdişâhlıḳ ḫiẕmetine beni* ***yaraşdurmaġa*** *himmet idesin, gâyet kerem ola* (13b/9)

M. *..biş nesne sebebdür* ***'ömr artmaġa***… (B68b/1)

4. Mastarlar ve Durum Ekleri

Mastarlar, eylem tabanları ile birleşerek cümlede çeşitli ifade olanakları sunar. Ad çekim kategorilerinden biri olan durum ekleri, söz dizimsel ve anlamsal ilişkilerle mastarlı eylem tabanlarıyla birleşir ve bazıları dilbilgiselleşerek yeni anlam ve işlevler kazanabilir. Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* mastarının yalın, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta durum ekleriyle kullanımlarına rastlanmaktadır.

M. ***kişi yurdından ayrılmaḳ*** ḳatı zaḥmetdür (22a/1)

M. ***yaradılmaġuŋ evveli*** anlardur (24b/12)

M. *güci yitdügi vaḳt* ***'afv ḳılmaġı*** *gendüye vâcib bile* (26a/1)

M. *ṣâhîb-ṭab' ve râyı ṭoġru ve* ***bilmekde*** *meşhûr 'âkîl ve kâfî kişi-y-idi* (28b/11)

M. *süḳûnet zencîrin üzüp* ***yırtmaġa*** *ḳaṣd eyledi* (48b/3)

M. *sen bu didügüŋ tâzî it nişânıdur baŋa* ***ânı görmekden*** *ne râḥat ola* (40a/8)

KE. *..iki ayaġı* ***namâza durmaḳdan*** *şişdi* (4/2)

KE. *…yir ḳa'rınuŋ* ***deriŋliğin bilmege*** *Ḳârûn ḥadîsi yiter* (12/12)

KE. *.. ḳaçan göŋli içinde anı eylemek dölendi pes ol* ***şehri yapmaḳ*** *buyurdı ve anı yapdurmaġa yüz iş buyurıcı mühendis ḳodı..* (300/8)

KE. *..pes gözsüz eyitdi bana kim atamı depeledüm atmağıla oğlumı depeledüm* ***urmağıla*** *Mücâhid eyitdi…* (86(66)/4)

GT. *…bir baḳḳâldan birḳaç dervîşler* ***viresiye nesne almağıla*** *borçlu oldılar* (34b/9)

Yukarıda, *-mAk* mastarının durum ekleriyle birlikte kullanımları verilmiştir. *-mAk* mastarının ilgi eki almasına bir yerde rastlanmıştır. İlgi durum eki günümüzde *-mA* mastarı ile kullanılmaktadır. *-mAk* mastarının durum eklerinden en sık yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekleriyle birleştiği gözlenmiştir. *-mAk* mastarı belirli durum ekleriyle bir araya gelerek dilbilgiselleşme süreci geçirmiş ve bu dönemde amaç, şimdiki zaman gibi işlevlerde kullanılmaya başlamıştır. *-mAk* mastarının yönelme durum ekiyle bir araya gelmesi neticesinde amaç anlamı ortaya çıkmıştır. Korkmaz'a göre Marzubân-nâme'de yönelme durum eki almış mastarlar, cümlede bir maksadı bir gayeyi gösterir (2017: 150). Haspelmath da dillerde mastarların içsel olarak amaç anlamı taşıyan biçimlerden geliştiğini iddia eder. Almanca ve İngilizcedeki *to* ve *zu* mastarlarının ilk anlamlarının amaç bildirdiğini ifade eder (1989: 288-290). Rentzsch'e göre Eski Türkçe'de amaç bildirmek için amaç ulacı kullanılırken Orta Türkçeden itibaren yönelme durum ekli mastar bu işlevi yerine getirmek için kullanılır olmuştur (2013: 338).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-mAkdA* biçiminin '*-mAk bakımından*', '*-mak için*' anlamları taşıdığı belirtilir (Korkmaz 2017: 110). Bu anlamların dışında Eski Anadolu Türkçesi döneminde sınırlı da olsa *-mAkdA* biçiminin, zaman düzleminde şimdide gerçekleşen eylemleri ifade ettiği örnekler de bulunmaktadır. Johanson'a göre konuşma anıyla etkileşimin derecesini yansıtan odaklılık, düşük veya yüksek olabilir. Günümüz Türkiye Türkçesinde *-mAktA* biçimi, konuşma

anında yoğun bir şekilde gerçekleşen eylemler için kullanılan yüksek odaklı bir şimdiki zaman işaretleyicisidir (2000: 39). Bu durumun Eski Anadolu Türkçesinde de gözlemlendiği iddia edilebilir.

DK. *Her biri* ***yimekde içmekde idi*** (D95-2/3)

DK. *Kâfir dahı düşüben bir yirde aḳça* ***üleşmekde-y-idi*** (D72/4)

M. *…ve kimi ḥarekâtdadur ve kimi* ***aġmakda ve inmekde*** *ve kimi istiḳâmetde* (24b/10).

-mAk mastarının ayrılma durum ekiyle dikkat çekici bir kullanımı daha tespit edilmiştir. Korkmaz'a göre çıkma durum eki almış mastar '-den dolayı' anlamıyla sebep gösteren bir zarf görevinde kullanılır (2017: 151). Ancak bazı örneklerde *-mAk* mastarının günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan *-DXk* eki ile koşut bir işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Erguvanlı Taylan *-DXk, -mA ve -mAk* eklerini karşılaştırdığı çalışmasında *-DXk* ekinin gelecek-dışı zamanları ve bitmişlik görünüşü belirttiği için 'neden' ifade ettiğini; *-mA* ekinin ise eklendiği eyleme olanak anlamı yüklediğini, zaman ifade etmediğini önce/evvel ilgeci ile kurulan yan cümlelerde kullanıldığını belirtir: "*-DİK ve -ME eklerinin her ikisinin de adlaştırıcı yapım ekleri olmasına karşın, birinin temelde görünüş diğerinin de kip göstergesi olması, yantümcelerini her iki ekle kurabilen eylemlerde anlam farklarına yol açmaktadır*" (1993: 167-168). *-mAk* mastarının bu dönemde tıpkı *-DXk* eki gibi geçmişte bitmiş olaylar için kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. Bu durum *-mAk, -mA* ve *-DXk* arasındaki ilişkinin tarihî süreçte birbiriyle karmaşık bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

KE. *..ol ṭoḳuz gişi Ṣâliḥi öldürmege andlaşduġı deveyi* ***öldürmekden*** *ve Ṣâliḥ bulara 'azâb gelesin eyitdükden* ***şoŋrayıdı*** (132/8)

KE. *..pes* ***arınmaḳdan şoŋra*** *eri aŋa yaḳın vardı* (546/6-7)

-mAk mastarının perifrastik bir yapı içerisinde *(-mAk yok)* konuşma zamanından sonraki bir zamana, geleceğe işaret ettiği tespit edilmiştir. Nitekim Ergin, Dede Korkut metninde *-mAk* mastarının iyelik ekli ve *yok* sözcüğüyle kurulan biçimlerini gelecekte gerçekleşecek istek/tasarı anlamında da çevrilebileceğini dipnotta belirtmiştir (1969: 192). Tek başına herhangi bir zaman özelliği bildirmeyen *-mAk* mastarının perifrastik bir yapı içerisinde böyle bir anlamda kullanımı görülebilir. Bu cümlelerde zaman kavramını oluşturan şey, varlıksal birim *yok* sözcüğünün üzerindeki soyut geniş zaman işaretleyicisi olduğu söylenebilir.

DK. *ḳalḳubanı yirümden* ***ṭurmağum yoḳ****, yilisi ḳara ḳazılıḳ atuma* ***binmegüm yoḳ****, arḳu Bili Ala ṭağı avlayuban* ***aşmağum yoḳ****, ağ alınlu Bayındıruŋ divanına* ***varmağum yoḳ*** (D245-7/9).

Aktarım: Kalkıp yerimden doğrulmayacağım, yelesi cins kara atıma binmeyeceğim, Arku Beli Aladağı avlayıp aşmayacağım, ak alınlı Bayındır'ın divanına varmayacağım.. (1969: 192-193).

5. Mastarlar ve Kiplik İşlemcileri

Yalın durumdaki mastarlar, bazen yardımcı fiiller veya kiplik ifade eden sözler ve eylemlerle birleşerek genellikle gereklilik, izin, emir, istek gibi yükümlülük kipliğinin alt türlerini ifade eder. Kiplik işlemcilerle birleşen mastarlı eylemler, önerme de bahsedilen olay ve durumlar hakkında konuşurun veya eyleyicinin tutumunu yansıtır. *-mAk* mastarı, denetim eylemleri olan *iste-, dile-, arzu et-, destur ver-, güci yet-, kasd eyle-, fitne kıl-, buyur-* eylemleriyle kullanılarak şart, gerek, olanak anlam alanlarıyla oldukça yakın bir ilişki içindedir.

M. *bu fâsid ḫayâllerden geçmek gerek, pâdişâhlıḳ hevâsında himmet ḳanadı-y-ıla* ***uçmaḳ gerek*** (36a/6)

M. *..fâydasuz sözi* ***ne söylemek*** *ve* ***ne işitmek gerek*** (35b/14)

KE. *..ḳaçan tanrı tebâreke ve te'âlâ bir yiri* ***depretmek dilese*** *baŋa buyurur bir ṭamar depredürven..* (8/11)

KE. *..pes Dâvûd anı* ***yapmaġa ḳaṣd eyledi*** *ḳaçan diledi kim..* (640/8)

YZ. *Kalbini etme bir nefes gâfil/****Gâfil olmak hatâ durur*** *âkil* (s.82)

YZ. *Yâri anun ki zü'l-celâl olur/Anı* ***katl eylemek muhâl olur*** (s.106)

GT. *..arudan* ***söylemek fâyidesi yoḳ*** *şol kişiye ki 'ömrinde aru soḳmamış ola..* (57a/1-2)

DK. *.. ḳarga ḳuzgun ḳan görüp oğlanuŋ* ***ḳonmak isteridi*** (D26/9)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen *-mAk olmaz* yapısı, yasak ve gereklilik anlamlarına gelir. *-mAk ol-* yapısının olumlu eylem çekimlerinde *ol-* eylemi bildirme kipi vazifesinde kullanılır.

> GT. *Çün ki bir iş bî-fuzûllıġıla bite baŋa anda söz* ***söylemek olmaz*** (23b/1)
>
> DK. *Oğul sabah varup öylen* ***gelmek olmaz****, öylen varup ahşam* ***gelmek olmaz****, oğul sen mala becid ol yıġ, men sana ḳız arayı gideyim didi* (D172/5)
>
> DK. *Bunun oğlı var kardaşı var, bunı* ***öldürmek olmaz*** *didiler* (D281-11)
>
> YZ. *Ḳardaşına kuyu kazarsa kişi/Kuyuya* ***düşmek ola*** *anun işi* (s.128)
>
> KE. *..andan 'Arafâtda 'arefe güni bilişdiler ma'rifet 'Arab dilince* ***bilişmek olur*** (56(116)/14)

5. Sonuç

Mastarlar, Yönetim ve Bağlama Kuramı içerisinde çekimsiz yan cümlelerin boş kategorisini (ADIL) ana cümlenin öznesi ile eşgönderimleyen bir dilbilgisi kategorisidir. Geleneksel olarak ise eylemleri adlaştırmak ve yan cümleleri ana cümleye bağlamak için kullanılan söz dizimi ve anlambilimin etkileşim alanında bulunan bir kategoridir. Mastarların tarihsel arka planda geçirmiş oldukları yapısal ve işlevsel değişimler günümüzdeki işlevleri kazanmalarında etkili olmuştur. Bu çalışmada günümüz Türkiye Türkçesinin tarihî gelişimi açısından

önemli bir aşamayı temsil eden Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-mAk* mastarının işlevlerine odaklanılmıştır. Araştırmanın derlemini oluşturan eserlerden taranan verilere dayanarak *-mAk* mastarının işlevlerinin günümüz Türkçesiyle koşut özellikler sergileyip sergilememesi bakımından şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. *-mAk* mastarının denetim ilişkilerine bağlı olarak işlev gördüğü durumlar ile *-mA* mastarının daha somut ve adlaştırma işlevinde kullanılması arasındaki ayrım, bu iki masterın tarihsel gelişiminde de ayrıştığını göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde denetim yapılarında *-mAk* mastarının kullanıldığı görülmektedir. Ancak *-mAk* mastarının bu dönemde uyum ekleriyle ve denetim eylemleri dışında başka eylemlerle de kullanıldığı tespit edilmiştir. *-mA* mastarının kullanımı ise metinlerde kısıtlıdır ve genellikle eylemlerden kalıcı adlar yapmak için kullanıldığı görülmüştür.
2. *-mAk* mastarlı eylemlerin belirli durum ekleriyle birleşmesi sonucu amaç, zaman gibi anlamlar kazanması bu dönemde de tanıklanmıştır. *-mAk* mastarının *-dXk* eki gibi geçmişte gerçekleşmiş eylemler için kullanıldığı, *-AcAk* eki gibi geleceğe yönelik niyet ve planları aktarabildiği görülmüştür.
3. *-mAk* mastarlı eylemlerin *buyur-, iste-, dile-* gibi duygu bildiren kiplik işlemcilerle birlikte kullanılması, yükümlülük kipliğinin alt alanlarındaki kiplik anlamları vermesine olanak tanır. Bu ilişkide denetim eylemlerinin genellikle bu anlam alanından eylemler olması da *-mAk* mastarlı yapıların analitik bir yapı içerisinde yükümlülük kipliği bildirmesinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak, mastarlar, eylem çekim ve türetim kategorilerini aşarak söz diziminde öbekler arasında yapısal ilişkiler kurar. Eylem adı oluştururlar ve durum ekleri ile işlevlerini, örneğin amaç veya zaman gibi kavramlarla genişletirler. Gelecekte tarihî metinler üzerinde yapılacak çalışmalarla *-mAk* mastarı gibi eylemleri adlaştıran *-dXk, -AcAk* gibi eklerin *-mAk* mastarı ile ilişkisi incelenebilir.

Kısaltmalar

DK: Dede Korkut Kitabı
GT: Gülistan Tercümesi
KE: Kısas-ı Enbiya
M: Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî
YZ: Yusuf u Züleyhâ

Kaynakça

AKSAN, Doğan (2021). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
AYDIN, Özgür (2004). "Türkçe Zarf Tümceciklerinde Özne Konumu (The Subject Position in The Adverbial Clauses)". *Dil Dergisi 124*, 7-17.
BANGUOĞLU, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
BAYRAKTAR, Nesrin (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yayınları.
BREDEMOEN, Bernt (2014). "Some remarks on the infinitive in -mA in 17th century Ottoman Turkish". I: *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift*, 103-113.
BOZŞAHİN, Cem (2004). "On The Turkish Controllee", *12. ICTL*, İzmir, Türkiye, 1-10.
CAHİT, Hüseyin (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Haz. Leyla Karahan, Dilek Ergönenç). Ankara: TDK Yayınları.

COŞKUN, Hatice (2019). "Türkçe Çekimsiz Tümleç Yan Cümlelerinde Olgusallığın Kapsamı. *Türkiyat Mecmuası*, 29/1, 1-25.

CRYSTAL, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Oxford: Blackwell Publishing.

DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi* (Haz. Ahmet Benzer). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ERDEM, Mevlüt (2011). "Türkçede Yapım ve Çekim Eklerinin Özellikleri ve Sınırları". *Bilig*, 58: 78-90.

ERGİN, Muharrem (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ERGİN, Muharrem (2006). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

ERGİN, Muharrem (Haz.) (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2.* Ankara: TDK Yayınları.

ERGUVANLI-TAYLAN, Eser (1993). "Türkçede -DIK Ekinin Yantümcelerdeki İşlevi Üzerine". *Dilbilim Araştırmaları*, 4:161-171.

GABAİN, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.

GENCAN, T. Nejat (1974). *Dil bilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.

GÖKSEL, Aslı, & KERSLAKE, Celia (2005). *Turkish. A comprehensive grammar*. London: Routledge.

HASPELMATH, Martin (1989). "From Purposive to Infinitive: A Universal Path of Grammaticization". *Folia Linguistica Historica,* 12: 287-310.

JOHANSON, Lars (2000). "Viewpoint Operators in European Languages". *Tense and Aspect in the Languages of European (Ed.* Östen Dahl), 27-187.

KEN'AN, Tahir (2004). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* (Haz. Leyla Karahan, Ülkü Gürsoy). Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (Haz.) (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara:TDK Yayınları.

KUNDURACI, Aysun (2008). *Söz dizimi-Anlambilim Etkileşimi Olarak Sözlüksel Dil bilgisinde Denetleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

KURAL, Murat (1994). "Yantümcelerde Çekim Ekleri". *Dil bilimi Araştırmaları*, 5, 80-111.

LANDAU, Idan (2013). *Control in Generative Grammar (A Research Companion)*. New York: Cambridge University Press.

ONUR, Naci (Haz.) (1991). *Yusuf u Züleyhâ (Hamdî)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (Haz.) (1992). *Gülistan Tercümesi (Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs).* Ankara: TDK Yayınları.

RENTZSCH, Julian (2013). "Batı Rumeli Türkçesinde Yardımcı Yapılar". *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı 'Balkanlarda Türkçe'*, 327-340.

SAMİ, Şemseddin (2009). *Nev Usûl Sarf-ı Türkî* (Haz. Hamit Furkan). Ankara: TDK Yayınları.

SLODOWİCZ, Szymon (2007). "Complement Control in Turkish". *ZAS Papers in Linguistics*, 47, 125-157.

TİMURTAŞ, F. Kadri (2005). *Osmanlı Türkçesine Giriş*: *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

TOLKUN, Selahattin (2018). –(X)ş Mastar Eki midir?. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*. C.4, S.9, 297-328.

VAN SCHAAİK, Gerjan (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

YILMAZ, Emine & DEMİR, Nurettin & KÜÇÜK, Murat (Haz.) (2013). *Kısas-ı Enbiya (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar)*. Ankara: TDK Yayınları.